

Döviz Kuru ve Turizm Gelirleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 2012-2019 Dönemi İçin Ampirik Bir Çalışma

Ayşe AKBOZ¹

Behice CANATAN²

Öz

Turizm gelirleri ülke ekonomisine önemli ölçüde döviz rezervi kazandırmak ile birlikte ekonomik kalkınma ve büyüme için gerekli sermayenin sağlanması ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi açısından önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan ve döviz kuru oynaklığı yüksek olan bir ülke olmakla birlikte Türkiye'nin jeopolitik konumu, birçok medeniyetlere ev sahipliği yapan tarihi, iklim özellikleri ile dört mevsim turizmin canlı olduğu bir ülke konumundadır. Bu nedenle döviz kuru ve turizm geliri arasındaki ilişkinin belirlenmesi, uygulanacak olan ekonomik politikalara yön vermek açısından önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Türkiye'nin makroekonomik göstergelerden biri olan döviz kuru değişkenlerinin turizm gelirleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Döviz kuru değişkeni olarak dolar ve euro üzerinden inceleme yapılmıştır. Çalışmada 2012M01-2019M12 yılları arasındaki aylık dönem verileri kullanılarak döviz kurlarına ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Dağıtım Sisteminden; bağımlı değişken turizm gelirlerine ait veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu üzerinden elde edilen veriler kullanılarak Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru, Turizm gelirleri, Nedensellik.

JEL Kodları: F31, Z30, C58

¹Doktora Öğrencisi, Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı, Tarsus Üniversitesi, Tarsus, Türkiye, ayse_akboz@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0060-2007

²Doktora Öğrencisi, Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı, Tarsus Üniversitesi, Tarsus, Türkiye, behice_canatan@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9588-386X

Examining the Relationship Between Exchange Rate and Tourism Revenues: An Empirical Study for the Period of 2012-2019

Abstract

Tourism revenues are important in terms of providing a significant amount of foreign exchange reserves to the country's economy, providing the necessary capital for economic development and growth, and eliminating the balance of payments deficits. Located and exchange rate volatility in the country categories emerging, but which was a high country of Turkey's geopolitical position, many civilizations to date hosts, with climatic conditions is a country where four seasons tourism is alive. Therefore, determining the relationship between exchange rate and tourism income is at an important point in terms of guiding the economic policies to be implemented. In this regard, the objective of Turkey's tourism income of exchange rate impact on macroeconomic variables, one of the studies was examined. The dollar and euro were analyzed as exchange rate variables. The study of the data-month period using the exchange rates between the Central Bank of the Republic of Turkey 2012M01-2019M12 years of data from the electronic distribution systems; The data belonging to the dependent variable tourism revenues Turkey Statistical Institute Toda-Yamamoto causality analysis was performed using the data obtained from the results.

Keywords: Tourism Revenues, Exchange Rate, Causality.

JEL Codes: F31, Z30, C58

1.GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de günden güne gelişmekte olan turizm sektörü, ülkelerin ekonomik büyümelerine ve kalkınmalarına büyük ölçüde katkı sağlayan gelir kaynaklarından biri olmuştur. Türkiye, içinde bulunduğu coğrafik konumu, birçok medeniyetlere ev sahipliği yapan tarihi ve iklim özellikleri ile dört mevsim turizmin canlı olduğu bir ülke konumundadır. Özellikle de 1980’li yıllarda dışa açılmayla birlikte büyük bir artış gösteren turizm sektörü, Türkiye’nin hem ekonomik hem de kültürel anlamda gelişmesine katkı sağlamıştır. Ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkı sağlayan turizm sektörü akıllara hep döviz kazandırıcı etkisini getirmiştir. Döviz kurunun turizm gelirleri ile etkilenmesi, Türkiye’yi ziyaret eden yabancı turistlerin satın aldıkları mal ve hizmetlerin fiyatlarıyla ilgilidir. Tablo 1’de Türkiye’nin 2012-2019 yılı arasındaki turizm gelirlerine yer verilmektedir.

Tablo.1 2012-2019 yıllarında Türkiye’nin turizm gelirleri

Yıllar	Turizm Geliri(\$)	GSYİH İçindeki Payı(%)
--------	-------------------	------------------------

2012	29 007 003	3,3
2013	32 308 991	3,4
2014	34 305 903	3,7
2015	31 464 777	3,7
2016	22 107 440	2,6
2017	26 283 656	3,1
2018	29 512 926	3,8
2019	34 520 332	4,6

Kaynak: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, 2020

Tablo 1 incelendiğinde, turizm gelirleri 2012 yılından 2015 yılına kadar artan bir seyirde iken 2016 yılında 2016 yılında özellikle turizm gelirlerinin canlandığı Temmuz dönemine denk gelen Türkiye'nin artan jeopolitik riski ilgili yılda turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. 2019 yılında GSYİH içerisindeki payı %4,6 olmuştur. Döviz kuru; ulusal para miktarının bir birim yabancı para ile değiştirilebilen tutarı veya bir birim ulusal paranın karşılığı olan yabancı para tutarı olarak tanımlanabilmektedir. Uluslararası ekonomik ve ticari ilişkiler, iki ülkenin paralarının birbirlerine dönüştürülmesini gerekli kılmaktadır(Erkan ve Ertuğrul, 2017: 91). Döviz kurlarının turizm gelirleri üzerindeki etkisi, turistik mal ve hizmetlerin göreceli fiyatı ile ilişkilidir (Albayrak, 2017: 135). Ekonomik boyutuyla daha fazla ön plana çıkan turizm sektörü, günümüzde büyük oranda yatırım yapılan ve gelişen bir sektör olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, turizm gelirlerine ve turist sayılarına göz önüne alındığında yaşanan krizlere rağmen sürekli bir artış eğiliminde olduğu söylenebilmektedir(Öncel vd. 2016: 128).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de döviz kuru değişkenlerinin turizm gelirleri üzerindeki etkisi incelemektir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde ilgili literatür taramasına, üçüncü bölümde yöntem ve analize yer verilip sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

İlgili alan yazını incelendiğinde, dünyada döviz kuru ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi farklı modeller ve farklı değişkenler ile inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, döviz kuru ve turizm gelirleri arasında genellikle pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Balaguer ve Jorda(2002), Granger nedensellik testi kullanarak turizmin İspanya'nın 1975-1997 yılları arasında döviz kuruna ve ekonomik gelişimine rolünü incelemiştir. Çalışma sonucunda, turizm gelirleri ile reel döviz kuru ve büyüme ile uzun dönemli anlamlı bir ilişki söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Uğuz ve Topbaş(2011) çalışmasıyla da desteklenmektedir. Uğuz ve Topbaş, turist varışları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi 1990-2010 yıllarına ait aylık verileri kullanarak, turizm talebinin döviz kurları ve kurlardaki oynaklık ile ilişkisini incelemiştir. Döviz kuru oynaklığını tespit etmek için EGARCH yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre turizm talebi, döviz kuru ve kur oynaklığı ile uzun dönemde anlamlı bir ilişkide olduğu vurgulanmaktadır.

Dristakis vd.(2004), 1960-2000 yılları arasında GSYH, reel efektif döviz kuru ve uluslararası turizm kazançlarının turizmin Yunanistan'ın uzun vadeli ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma, eş bütünleşme testi ve nedensellik analizini kullanarak yapılmıştır. Eş bütünleşme testine göre, hem uzun dönemde hem de kısa dönemde reel GSYH, reel döviz kuru uluslararası turizm gelirleri arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Granger nedensellik testine göre uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH arasında nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uysal vd.(2014) tarafından yapılan çalışmada, 1992-2003 yılları arasında, Türkiye'nin turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Granger nedensellik testi ve regresyon analizi kullanılarak yapılan çalışmaya göre turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Gökovalı ve Bahar, 2006 yılında panel veri kullanarak yapmış oldukları çalışmada, 1987-2002 dönemini kapsayan çalışmada, turizmin Akdeniz ülkelerinin ekonomik büyümesine katkısını araştırmıştır. Çalışmada panel veri yaklaşımı kullanılmış rastgele etki modelleri ve katsayı tahminleri sabit etki kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, çalışma sonucunda turizmin Akdeniz ülkelerinin ekonomik büyümesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. A. Thompson ve H. Thompson(2010), çalışmasında 1974-2006 yılları arasındaki veriler kullanılarak Yunanistan'ın eski para biriminden Euro'ya geçişin etkilerini hata düzeltme ile araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda, Euro'ya geçişin, Yunanistan'ın turizm gelirlerini azaltıcı bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Meurer, 2010 yılında yapmış olduğu çalışmada, 1970-2007 yılları arasında, Brezilya'ya gelen turistlerin döviz kuru üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Johansen eş bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Regresyon sonuçlarına göre Brezilya'ya gelen turistlerin, Brezilya'nın para birimi üzerinde düşük hassasiyete sahipken, Brezilya'nın büyümesinde yüksek hassasiyete sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aktaş vd.(2014), döviz kuru oynaklığının turizm gelirleri üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, Ocak 2003-Aralık 2011 arasındaki dönemler aylık veriler kullanılarak incelenmiştir. Eş bütünleşme ve hata düzeltme modelinin kullanıldığı çalışmada, döviz kuru ile turizm gelirleri arasında uzun vadede zayıf bir ilişki görülmüştür ve döviz kuru oynaklığının, turizm gelirlerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Koyuncu, 2015 yılında yapmış olduğu çalışmada, 1980-2014 yılları arasında, turizm gelirleri ile cari işlemler açığı, büyüme hızı ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi kullanarak incelemiştir. Çalışma sonunda, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye katkı sağladığı, ekonomik büyüme de turizmin gelişmesine öncülük ettiği sonucu tespit edilmiştir.

Şen ve Şit(2015), yapmış oldukları çalışmada, 2000 ile 2012 yılları arasındaki verileri kullanarak, reel döviz kurunun turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda reel döviz kurunun, turizm gelirleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir ve aynı zamanda turizm gelirlerinin, döviz kuru üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kızılkaya vd.(2016) çalışmasında 1980-2014 döneminde Türkiye'nin turizm gelirleri, uluslararası turist sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucuna göre, hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu sonucu bulgulanmıştır. Öncel vd. tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2003:1-2015:4 dönemine ait çeyrek dönem verileri kullanılarak, reel döviz kuru ile turizm gelirleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmada Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre her iki değişken arasında nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Albayrak(2017), çalışmasında 2010-2017 dönemleri için Türkiye'nin reel döviz kuru ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Birim kök testlerinin kullanıldığı ve aylık veriler üzerinden yapılan çalışma, reel döviz kurunun Türkiye'nin turizm gelirleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda, reel döviz kuru turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik içermektedir.

Gil-Alana vd.(2019), 1996-2016 yıllarında, Brezilya'da düzenlenen uluslararası etkinliklerin Brezilya'nın turizm gelirleri ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma sonucunda uluslararası etkinliklerin, Brezilya'nın turizm gelirlerine ve döviz kuruna önemli ölçüde etki ettiği görülmektedir. Sharma ve Pal, 2019 yılında yapmış oldukları çalışmada, ARDL sınır testi modelini kullanarak, 2006-2018 yılları arasında döviz kuru oynaklığının Hindistan'ın turizm talebi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda reel ve nominal döviz kurunun, Hindistan'ın turizm talebini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Arslan ve Çetiner(2020), çalışmalarında, 2008-2019 yılları arasında Türkiye'nin turizm gelirleri ile döviz kuru ilişkisini vektör otoregresyon yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, döviz kuru ve turizm gelirleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu, ancak birbirlerini düşük düzeyde açıkladığı, yani başka değişkenlerden de etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Döviz kurunda meydana gelen bir artışın, Türkiye'ye olan turizm gelirlerini arttırdığı ve turizmi canlandırdığı gözlemlenmiştir.

Yaman ve Korkmaz(2020), çalışmasında GARCH modeli ile döviz kurları ve BİST Turizm Endeksi (XTRZM) getirileri arasındaki belirsizlik hâli yayılım etkisinin incelemiştir. Çalışmada, döviz kuru belirsizlik halinin turist sayısı turizm talebi veya turizm geliri üzerindeki etkileri ve turizm firmalarının pay getirisi belirsizlik hâli üzerindeki yayılım etkileri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, döviz kurlarındaki hareketliliğin yaşandığı dönemlerde XTRZM endeksi getirilerinde de belirsizlik hâli yükseldiği gözlemlenmektedir.

Tablo.2 Literatür Özeti

Yazarlar	Ülke/Periyod	Sonuç
Balaguer ve Jorda(2002)	İspanya/1975-1997	Uzun dönemde pozitif ilişki
Dristakis vd.(2004)	Yunanistan/1960-2000	Pozitif ilişki
Gökovalı ve Bahar(2006)	Akdeniz ülkeleri/1987-2002	Pozitif ilişki
A. Thompson ve H. Thompson(2010)	Yunanistan/1974-2006	Negatif ilişki
Meurer (2010)	Brezilya/1970-2007	Pozitif ilişki
Uğuz ve Topbaş(2011)	Türkiye/1990-2010	Pozitif ilişki

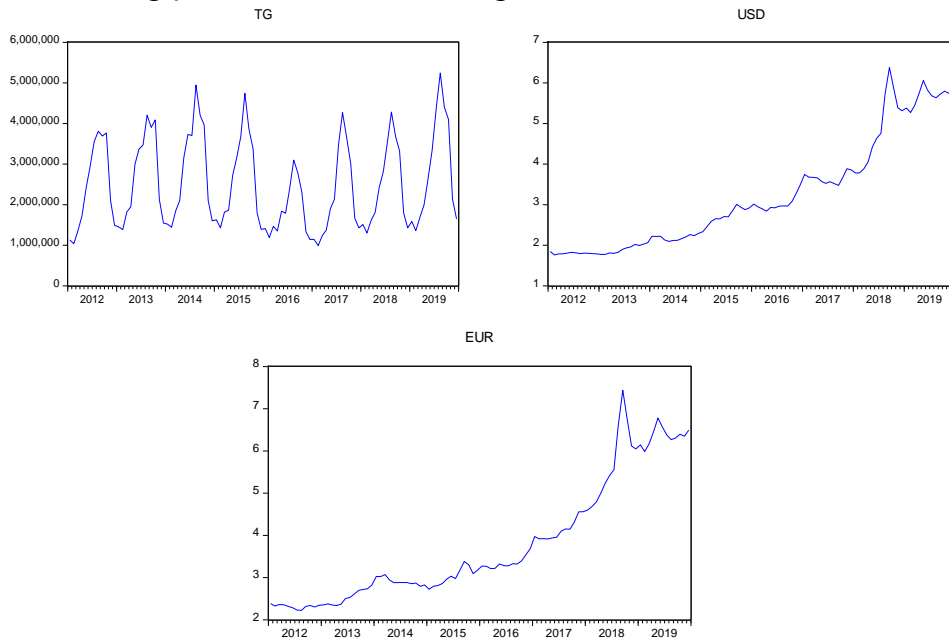
Uysal vd.(2014)	Türkiye/1992-2003	Pozitif ilişki
Aktaş vd.(2014)	Türkiye/2003-2011	Pozitif ilişki
Koyuncu (2015)	Türkiye/1980-2014	Pozitif ilişki
Şen ve Şit(2015)	Türkiye/2000-2012	Pozitif ilişki
Öncel vd.(2016)	Türkiye/2003-2015	Pozitif ilişki
Kızılkaya vd.(2016)	Türkiye/1980-2014	Pozitif ilişki
Albayrak(2017)	Türkiye/2010-2017	Tek yönlü nedensellik
Gil-Alana vd.(2019)	Brezilya/1996-2016	Pozitif ilişki
Sharma ve Pal(2019)	Hindistan/2006-2018	Pozitif ilişki
Arslan ve Çetiner(2020)	Türkiye/2008-2019	Pozitif ilişki
Yaman ve Korkmaz(2020)	Türkiye/1996-2019	Pozitif ilişki

3.EKONOMETRİK ANALİZ

3.1.Veri Seti ve Yöntem

Çalışma ile ilgili alan yazını incelendiğinde, turizm gelirleri ve döviz kuru arasındaki ilişkinin sıklıkla incelendiği görülmektedir. Çalışmada 2012M01-2019M12 yılları arasındaki turizm gelirleri, dolar ve euro değişkenleri kullanılmıştır. Döviz kurlarına ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik dağıtım sisteminden alınmıştır. Turizm gelirlerine ait veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) üzerinden elde edilmiştir. Çalışmada yer alan turizm gelirleri (TG) bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Turizm gelirlerini etkileyen faktörler, dolar (USD) ve Euro (EUR) bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Analizde öncelikle verilerin birim kök testlerine bakılmıştır, ardından otokorelasyon sorunu ve değişen varyans sorunu olup olmadığı incelenmiştir. Daha sonra ARDL sınır testi yapılmıştır ve ardından Toda Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Değişkenlerin 2012-2019 döneminde yıllık değerleriyle hazırlanan zaman serisi grafikleri Şekil.1’de yer almaktadır.

Şekil.1 Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri

Şekil.1 incelendiğinde değişkenlerin döviz kurunda yıllar içerisinde bir artış meydana geldiği görülmektedir. Turizm gelirleri değişkenlerine bakıldığında serinin mevsimsellik içerdiği gözlemlenmektedir. Mevsimsel dalgalanmalar, bir yıl içerisinde gerçekleşen mevsim hareketlerinin verilere etkisini ifade etmektedir ve turizm istatistikleri gibi değişkenlere ait verilerde mevsimselliğin etkisi görülmektedir. Mevsimsel olarak düzeltilmiş zaman serilerinde, mevsimsel bileşenin etkisi kaldırıldığı zaman serileri daha tutarlı bir şekilde yorumlanmaktadır (Uslu ve Polat, 2010: 3117). Çalışmada yer alan turizm gelirlerine ait veriler X-12 ARIMA modeli ile mevsimsel etkiden arındırılıp analize dahil edilmiştir.

3.2. Ampirik Test ve Bulgular

Zaman serileri ile yapılan çalışmalarda, sonuçların tutarlı olması açısından öncelikle serilerin durağan oldukları seviyeler belirlenmektedir. Değişkenlerin öncelikle düzey değerlerinde durağan olup

Değişken	ADF t istatistiği		PP t istatistiği	
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli
LTG(I0)	-1.988387	-1.992661	-1.988387	-1.992661
LUSD(I0)	0.242927	-3.429042 ^c	0.211299	-3.132065
LEUR(I0)	0.381843	-2.178758	0.284859	-2.346901

olmadıklarına bakılmıştır ve düzey değerde durağan olmayan seriler görülürse birinci farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. Bu çalışmada, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek için Dickey ve Fuller(ADF), Philips ve Peron(PP) klasik birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 3'te serilerin birim kök sonuçları gösterilmektedir.

Tablo.3 Serilere İlişkin Birim Kök Sonuçları

LTG(I1)	-12.51016 ^a	-12.44274 ^a	-12.51016 ^a	-12.21744 ^a
LUSD(I1)	-7.360788 ^a	-7.394443 ^a	-6.484120 ^a	-6.438518 ^a
LEUR(I1)	-7.978754 ^a	-8.046081 ^a	-6.918635 ^a	-6.926758 ^a

a ve c sırasıyla %1,%10 anlamlılık seviyesini göstermektedir. L logaritmayı, USD dolar kurunu, EUR Euro kurunu, TG turizm gelirlerini temsil etmektedir.

Dolar, euro ve turizm geliri değişkenleri üzerinden yapılan ADF ve PP testleri incelenmiştir ve serilerin durağan oldukları seviyeler belirlenmiştir. Test istatistiği mutlak değerce MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse, serinin durağan olmadığına karar verilir (Uzgoeren, 2005: 4). Tablo incelendiğinde, değişkenlerden LUSD, ADF testine göre sabitli ve trendli modelde seviyede durağan iken, diğer değişkenler ADF ve PP testine göre düzeyde durağan çıkmıştır.

Akaike Bilgi Kriteri (AIC), gecikme sayısını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Uygun modeli seçebilmek için ARDL modelinin en uygun gecikme uzunluğu bulunur. Modelde aylık veriler kullanıldığından maksimum gecikme sayısı 12 olarak belirlenmiştir ve AIC sonucunda optimal gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiştir.

Tablo.4 AIC optimal Gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
AIC	-11,88479	-11,98157*	-11,94795	-11,80634	-11,79016	-11,699	-11,57054	-11,58567	-11,52928	-11,40875	-11,34953	-11,2086

* AIC değerinin minimum olduğu optimal gecikmeyi temsil etmektedir.

Model, AIC değerinin belirlediği en uygun gecikme uzunluğuna göre analiz edildiğinde sonuçlanan bulgulara Wald testi uygulanmıştır. Seride otokorelasyon ve değişen varyans problemi ile AIC değerine göre belirlenen gecikme uzunluğu ile oluşturulan ARDL modeline ilişkin bulgulara Tablo'5 de yer verilmiştir.

Tablo.5 ARDL(2,0,0) uzun dönem test sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
LTG(-1)	0.645462	4.703839
LTG(-2)	0.235189	2.109666 ^b
LUSD	-0.251788	-3.279224 ^a
LEUR	0.289365	3.270982 ^a
Tanımlayıcı İstatistikler		
R²		0.866807
Düzeltilmiş R²		0.860821
Otokorelasyon (LM)		0.8418
Değişen Varyans (White)		0.3234
Normallik (Jarque-Bera)		92.92972

a,b sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorununa rastlanmamıştır. Bu aşamadan sonra serilerin eş bütünleşik olup olmadığı sınanmıştır.

Tablo.6 Eş bütünleşme sonuçları

k	F istatistiği	%10 anlamlılık seviyesinde kritik değerler	
		Alt Sınır(I0)	Üst Sınır(I1)
2	2.408716	2.713	3.453

ARDL sınır testine göre F istatistiği, üst sınır değerinin üzerinde ise, seriler arasında eş bütünleşik ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür, ancak F istatistiği alt sınır değerinin altında kalıyorsa seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna varılır. Yapılan tahminler Tablo'6 da görüldüğü gibi F istatistiği değeri, 2,408716 olarak bulunmuştur. Kritik değerler ise alt sınır 2,713 ve üst sınır 3,453 olarak belirlenmiştir. F istatistiği %10 anlamlılık seviyesinde tablo alt sınırından daha küçük olduğu için seriler arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi yoktur.

Toda ve Yamamoto tarafından 1995 yılında geliştirilen nedensellik yöntemi, Granger nedensellik yöntemine dayanmaktadır. Toda Yamamoto yöntemi, birim kök ve eş-bütünleşme gibi sınamalara ihtiyaç duyulmadan analize yapmaya olanak tanımaktadır. Modelde gecikme uzunluğunun bir fazlası alınarak tahmin yapılmaktadır (Bağdigen ve Beşer, 2009: 11).

Tablo.7 Toda Yamamoto nedensellik testi bulguları

Model	χ^2 İstatistik	P değeri	Karar
LUSD \rightarrow LTG	1.679222	0.4319	Nedensellik yok
LEUR \rightarrow LTG	1.655798	0.4370	Nedensellik yok
LTG \rightarrow LUSD	1.501492	0.4720	Nedensellik yok
LTG \rightarrow LEUR	0.548470	0.7602	Nedensellik yok

Tablo7’de yer alan test istatistikleri değerlendirildiğinde, Toda-Yamamoto yöntemi kullanılarak yapılan Granger nedensellik testine göre turizm geliri, dolar ve euro arasındaki ilişki karşılıklı olarak incelenmiştir. Modeller incelendiğinde, döviz kuru ve turizm gelirleri arasında karşılıklı olarak bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda 2012M01 ile 2019M12 dönemi için, turizm geliri ile döviz kuru arasında ve döviz kuru ile turizm geliri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.SONUÇ

Ülkeler arası seyahat eden insanların, yapmış oldukları harcamalar turizm gelirlerini oluşturmaktadır. Turizm gelirleri ülkelere döviz kazancı sağlayıp ekonomik büyümeye katkı sağlarken aynı zamanda ülkelerin dünyaya tanıtılması, risk algılarının azaltılması ve dolayısıyla daha fazla ziyaretçiyi çekme gibi avantajlarda sağlamaktadır. Bu nedenle özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin turizm gelirlerine ihtiyacı vardır. GSMH, enflasyon gibi birçok faktörden etkilenen turizm gelirleri, bu çalışmada döviz kuru açısından değerlendirilmiştir. 2012-2019 yılını kapsayan aylık veriler kullanılarak yapılan bu çalışmada, döviz kuru ile turizm gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ampirik analizde birim kök testleri ve nedensellik testleri yapılmıştır. Nedensellik analizleri yapılmadan önce serilerin ADF ve PP testleri ile serilerin durağan oldukları seviyeler belirlenmiştir. Döviz kuru ve turizm gelirleri arasında nedensellik ilişkisinin bulunup bulunmadığını araştırmak amacıyla çalışmanın uygulama kısmında değişkenler arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır. Turizm gelirleri ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi sınamak için yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testine göre, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu sonucun benzerlik göstermediği görülmüştür. Bu bağlamda, sonucun diğer çalışmalarla benzerlik göstermeme sebebi, çalışmada seçilmiş olan örneklem döneminin diğer çalışmalardan farklı bir dönem olmasından kaynaklanabileceğini belirtmek gerekir. Öyle ki turizm sektörü mevsimsel dalgalanmalardan etkilenebilen esnek bir yapıya sahiptir. Buna göre sektörde olumsuz ya da olumlu etki bırakabilecek her olay dönem sonunda turizmden elde edilen gelirleri doğrudan etkileyecektir. Ülkemiz sahip olduğu doğal kaynaklar, turistik ürün çeşitliliği ve coğrafi konumuyla kendi içinde önemli bir turizm arz potansiyeli barındırmaktadır. Ödemeler dengesi sıklıkla açık

veren bir ülke konumunda olan Türkiye, bu açıkları giderebilmek adına turizm sektöründen daha çok faydalanabilir.

KAYNAKÇA

Aktaş, A., Ozkan, B., Kaplan, F., & Brumfield, R. (2014). Exchange rate volatility: Effect on Turkish tourism incomes. *Management studies*, 2(8), 493-499.

Albayrak, G. Ş., (2017). Türkiye’de reel döviz kurunun turizm gelirleri üzerine etkisi: 2010-2017 dönemleri için ampirik bir uygulama. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4 (4), 134-14.

Arslan, E., & Çetiner, T. (2020). Turizm geliri döviz kuru ilişkisi: Türkiye örneği (2008-2019). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1-17.

Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.

Bağdigen, M., & Beşer, B. (2009). Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin wagner tezi kapsamında bir analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 1-17.

Dritsakis, N. (2004). Tourism as a long-run economic growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis. *Tourism economics*, 10(3), 305-316.

Erkan, B., & Ertuğrul, C. (2017). Faiz haddi, döviz kuru ve ödemeler dengesi. O. Bahar , & M. Avcı içinde, *Makro İktisada Giriş*. Süre Yayınevi.

Gil-Alana, L. A., dos Santos Figueiredo, O. H., & Wanke, P. (2019). Structural breaks in Brazilian tourism revenues: Unveiling the impact of exchange rates and sports mega-events. *Tourism Management*, 74, 207-211.

Gökovalı, U., & Bahar, O. (2006). Contribution of tourism to economic growth: A panel data approach. *Anatolia*, 17(2), 155-167.

Kızılkaya, O., Sofuğlu, E., & Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1).

Koyuncu, F. T. (2015). Turizm gelirinın Türkiye’nin makroekonomik performansına katkısı: ekonometrik bir çözümleme. *Journal Of International Social Research*, 8(38).

Meurer, R. (2010). Research note: International travel: The relationship between exchange rate, world GDP, revenues and the number of travellers to Brazil. *Tourism Economics*, 16(4), 1065-1072.

Öncel, A., İnal, A. G. V., & Torusdağ, A. G. M. (2016). Türkiye’de reel döviz kuru-turizm gelirleri ilişkisi: 2003-2015 dönemi için ampirik bir uygulama. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 125-142.

Sharma, C., & Pal, D. (2019). Exchange rate volatility and tourism demand in India: unraveling the asymmetric relationship. *Journal of Travel Research*, 59(7), 1282-1297.

Şen, A., & Şit, M. (2015). Reel döviz kurunun Türkiye'nin turizm gelirleri üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Journal of Yasar university*, 10(40).

Thompson, A., & Thompson, H. (2010). Research note: The exchange rate, euro switch and tourism revenue in Greece. *Tourism Economics*, 16(3), 773-780.

Uğuz, S. Ç., & Topbaş, F. (2011). döviz kuru oynaklığı turizm talebi ilişkisi: 1990-2010 Türkiye örneği. In *Anadolu International Conference in Economics II*.

Polat, E. E., Uslu, Ö.(2010). Türkiye'nin dış ticaretinde mevsimsel düzeltme. *Journal of Yaşar University*, 18(5).

Uysal, D., Erdoğan, S., & Mucuk, M. (2004). Türkiye'de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1992-2003).

Uzgören, N., & Uzgören, E. (2005). Zaman serilerinde sahte regresyon sorunu ve reel kamu harcamalarına yönelik bir ekonometrik model uygulaması.

Yaman, S., & Korkmaz, T. (2020). Döviz kurları ile BİST turizm endeksi getirileri arasındaki volatilité yayılım etkisinin belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 681-702.

İnternet Kaynakları

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği(TÜRSAB). <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri> (Erişim Tarihi 24.12.20)